

РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Јован **РИСТОВ**, директор

Министерство за култура

Управа за заштита на културното наследство

ОСНОВИ НА МАКЕДОНСКИОТ МОДЕЛ НА БЕЗБЕДНОСНА ЗАШТИТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Во овој прилог се обработени клучните аспекти на македонскиот модел на безбедносна заштита на културното наследство, содржани во Законот за заштита на културното наследство, од 2004 година. Наедно самата тема е приопштена и во поширок контекст, со цел да се добие една заокружена претстава за направениот исчекор во нормативното уредување на односите во оваа специфична област.

Република Македонија е мала земја според просторот што го зафаќа и популацијата што ја има, со ограничени економски ресурси и бројни проблеми од различен вид, но таква каква што е, поседува богато културно наследство од најразличен вид и период на настанување, со извонредни историски, уметнички, научни и слични вредности. Поради многукратните вредности и значењето што го има, нејзиното културно наследство побудувало и денес сè уште побудува нагласен интерес на широк круг субјекти. Зголемениот интерес, пак, сам по себе, значи истовремено и зголемување на ризикот на кој е изложено тоа национално богатство. Пред сè, поради тоа што постојат не така мал број поединци и организирани групи, македонски или странски државјани, неретко и во меѓусебна спрега, кои имале и имаат поинакви интереси и намери во поглед на културното наследство. Практично, опасностите од намерно оштетување и уништување, илегални ископувања, кражби, присвојување, прикривање, недозволена трговија, криумчарење, измама и други незаконски дејствија, од ден во ден, стануваат сè пореални и сè поголеми. Заради стекнување на имотна корист, неретко и заради престиж или стекнување углед во определени неформални групи, добро организирани поединци и групи планираат, подготвуваат, начуваат или извршуваат кривични дела, присвојувајќи на тој начин вредни експонати.

Во еден подолг период, всушност неколку децении, сè до 1991 година, најзастапен вид противправни дејствија беа кражбите на икони. Денес пак, најсериозен проблем се илегалните ископувања и присвојувањето на археолошки предмети. Бездруго, македонските власти се соочуваат и со проблемот на недозволените извоз и увоз на културни добра, како и со проблемот на недозволената трговија со такви добра. Покрај тоа, практиката бележи и појава на узурпации на археолошки локалитети, како и квалификувани облици на измама при замена на стари со нови икони во некои селски средини. Македонското искуство, за жал, памети и примери на намерно оштетување и уништување на сакрални објекти и предмети од

националистичките побуди или верска нетрпеливост. Во последно време, пак, е актуелен атакот врз меморијалните добра. Сè на сè, накусо, може да се забележи дека постојат доволно причини за загриженост.

Недозволените дејствија за кои станува збор се во тесна меѓусебна спрега. Ретко кога некое од нив претставува изолирана појава. Притоа, сите тие имаат исти или идентични последици. Во најголем број случаи, по правило, за самите сопственици и за општеството во целина, движните културни добра се изгубени, а националното културно наследство е осиромашено. Во таа смисла, опасноста што ја носи секое од тие недозволените дејствија, поединечно или заедно, денес повеќе отколку во минатото, е јасно осознаен ризик како на национален така и на меѓународен план. Впрочем, сите овие облици или видови негативно човеково однесување, повеќе или помалку, денес се широко распространета појава во светот. Речиси нема држава што поединечно не е соочена со тие облици на криминално однесување. По правило, тие се карактеристична појава за средини во кои постои поголема концентрација на разновидни културни добра или каде што постои нецелосно изграден однос кон вредностите и значењето на сопственото културно наследство. Последица од тоа се бројните слабости, манифестирани во практичното остварување на грижата за зачувување на тие добра.

Меѓутоа, кога е во прашање превенцијата од тој вид деликвенција, веднаш треба да се нагласи дека, од земја до земја, постојат битни разлики во пристапот и концепциите за заштита. Клучните разлики не се толку во системот на мерки што ја сочинуваат општата социјална превенција колку што се во националните системи за заштита на културното наследство. Практично, секоја земја има, или настојува да профилира и да одржи свој модел на заштита на културното наследство. Оттаму, тоа што во една земја е забрането или се смета за недозволено односно незаконско дејствие, во друга е дозволено дејствие или е под некаков полиберален режим. Следствено, организираната борба за сузбивање на незаконските дејствија ги нема истите ефекти секогаш и секаде.

Внимателната анализа на состојбата и движењето на споменичкиот криминалитет покажува дека во Република Македонија постоеле и постојат повеќе релевантни фактори што придонесувале или придонесуваат за криминално однесување. Така, пред сè, оправдано може да се зборува за недоволна и несоодветна физичка и техничка обезбеденост на културното наследство, како и за евидентно отсуство на посебни служби за борба против споменичкиот криминалитет. Наедно, како битен фактор и натаму се смета несоодветното третирање на заштитата на културното наследство во воспитно-образовниот процес, како и отсуството на посебни планови и програми за превенција на овој вид криминалитет. Секако, кон тоа треба да се додаде и стихижноста во сферата на колекционерството, но и отсуството на организирана контрола на трговијата со културни добра и други антиквитети, како и откупот на предмети од страна на музеите и некои јавни збирки без претходна проверка на потеклото на добрата или спротивно на етичките норми. Значајно влијание врз состојбата и движењето на предметниот криминалитет, во подолг период имаше и претходната законската регулатива, особено поради постоењето на бројни правни празнини. Згора на сè, во еден кус период постоеше и несфатливо

неразбирање на проблемот со превенцијата во самите установи за заштита. Всушност, токму во матичната установа преовладуваше ставот дека безбедносната заштита на културното наследство е обврска на сите други субјекти надвор од системот за заштита на културното наследство но не и на надлежните установи во тој систем. За среќа, таквите апсурди и заблуди веќе се надминати, но во периодот додека службата за безбедност на културното наследство беше спречувана да дејствува, на теренот се случуваа бројни инциденти и несакани дејствија и однесувања. Се разбира, на штета на културното наследство.

Наведените состојби беа силен поттик при конципирањето на новиот закон за заштита на културното наследство. Во таа смисла, во самиот закон беа вградени повеќе одредби за безбедносна заштита на културното наследство. Притоа, поголем дел од нив се систематизирани во посебен оддел, насловен како заштита на културното наследство од незаконски дејствија. Во случајот, станува збор за повеќе прашања што, како обврски произлегуваат од ратификуваните меѓународни конвенции и од другите темелни акти на УНЕСКО, УНИДРУА, Советот на Европа и Европската унија. Во таа смисла, преку вградување на минимум одредби, за предметната материја, се настојуваше да се обезбеди компатибилност на новиот закон за културното наследство со меѓународните стандарди во оваа област, но и да се нагласи неговата поврзаност со соодветните закони од допирните области (внатрешни работи, царински органи, јавни обвинителства и друго). Цел на таквиот нормативен пристап беше појасното препознавање на местото, улогата и одговорноста на надлежните субјекти, како и предочување на специфичностите во поглед на разграничувањето на нивните надлежности. Како што веќе е наведено, во отсуство на такви законски норми, во практиката настануваа голем број недоразбирања меѓу службата за заштита на културното наследство и другите инволвирани субјекти, манифестирани како негативен судир на надлежностите. Оттаму, со новиот закон за заштита на културното наследство е создадена солидна правна основа за надминување на негативните состојби во поглед на криминалитетот против културното наследство. Всушност, во тој поглед е направен исклучително значаен исчекор во неколку насоки.

Така, од гледна точка на самата нормативна концепција, прва клучна карактеристика на новиот македонски модел на заштита е третманот на безбедносната заштита на културното наследство како посебен облик на заштита и интегрален дел на системот на заштита на културното наследство. Како резултат на таквиот концепциски пристап, следствено, во самиот Закон за заштита на културното наследство беа вградени специјалните одредби од таа област. Покрај тоа, со истиот закон беше дадено овластување за донесување на посебен правилник за безбедносната заштита на културното наследство. Така, во нормативна смисла, токму поради таквиот пристап, Република Македонија е една од ретките земји што има специјални правни норми за проблемот на превенцијата од незаконски дејствија, вградени во самиот национален систем за заштита на културното наследство. Притоа, со ништо не е нарушена позицијата, улогата или надлежноста на субјектите од другите допирни области. Напротив. Предметните специјални одредби се однесуваат на клучните субјекти во самиот систем за заштита на

културното наследство. Во таа смисла, значи, е направено значајно пополнување на една голема правна празнина.

Како втората клучна карактеристика можат да се сметаат *организационите промени* на централно, државно ниво. Така, со Законот е предвидено постоење на *Национален совет за културното наследство*, како советодавно и координативно тело на Владата на Република Македонија, што веќе е формирано и дејствува. При тој совет е предвидено постоење на посебен *координативен одбор за безбедносна заштита на културното наследство*, односно за *превенција од незаконски дејствија*. Покрај тоа, во рамките на новиот државен орган во состав на Министерството за култура – *Управата за заштита на културното наследство* е формиран посебен *Сектор за превенција и инспекциски надзор*, со две одделенија, од кои едното се бави токму со проблемот на безбедноста на културното наследство. Новина во законот е што работите на безбедносна заштита на културното наследство во рамките на Управата за заштита на културното наследство ја вршат *овластени службени лица за безбедност на културното наследство*. Нивните овластувања се различни од оние што ги имаат инспекторите за културно наследство.

Како трета клучна карактеристика на новиот модел на заштита се сметаат самите нови инструменти за заштита. Во прв ред, станува збор за *Националната стратегија за заштита и користење на културното наследство*, што се донесува за период од 15 години, со која се утврдуваат долгорочните основи на политиката на заштита, а во тие рамки и на политиката за безбедносна заштита на културното наследство. Покрај тоа, во согласност со Националната стратегија, а заради оценка на постојните ризици од незаконски дејствија и состојбата со криминалитетот против културното наследство, утврдување на приоритетите на политиката на безбедносна заштита на културното наследство и утврдување на општите мерки на превенција на криминалитетот против културното наследство, со Законот е предвидено, Владата да донесе *Национален акционен план за превенција на криминалитетот против културното наследство*, чија реализација треба да ја координира Националниот совет за културно наследство и неговиот специјален координативен одбор. Следен нов инструмент на заштита се и *плановите за безбедносна заштита на културното наследство*, што ги донесуваат надлежните јавни установи за заштита и одредени иматели на заштитени добра. Станува збор за *Планот за превентивна заштита на културното наследство од незаконски дејствија* и за *Планот за итна акција во случај на незаконски дејствија*. Тие планови, пак, се донесуваат врз основа на *посебни елаборати за безбедносна проценка*, што ги подготвува Управата за заштита на културното наследство, а ги одобрува министерот за култура. Така, во поглед на инструментите за заштита, секој од надлежните субјекти во системот за заштита на културното наследство има јасна позиција.

Значајна новина и следна карактеристика на новиот модел на заштита претставува самото проширување на *апсолутните законски забрани* во врска со културното наследство и нивното систематизирање на едно место. Конкретно станува збор за: забраната за оштетување, уништување, присвојување, прикривање, затајување и узурпација на културното наследство, забраната за отуѓување на државно културно наследство од

особено значење, забраната на извоз на културно наследство од особено значење, забраната на увоз на украдено културно наследство и забраната за реквизирање, репресија, напад и користење на културното наследство за воени цели. Овие забрани соодветно се третирани во Кривичниот законик, кој е термилошки и суштински усогласен со Законот за заштита на културното наследство.

Како петта клучна карактеристика се смета пополнувањето на правната празнина во поглед на проверката на потеклото на добрата при нивниот откуп, постапувањето со сомнителните понуди за откуп, забраната за упис на сомнителните предмети во музејските и другите инвентарни книги, прашањето за приватните збирки и исклучувањето на одредени видови добра како предмет на колекционирање, водењето на регистар за потеклото на антиквитетите, уметничките или другите предмети на колекции со кои се тргува и пропишувањето посебни обврски за трговците со антиквитети, деталното регулирање на размената, отстапувањето, изнесувањето, извозот, увозот и реституцијата на културното наследство, давањето публицитет на секој случај на незаконско дејствие во врска со културното наследство и слично.

Покрај тоа, како значајна новина се смета и проширувањето на листата на прекршоците во врска со културното наследство. Патем, станува збор за над 65 прекршоци, систематизирани во три целини според тежината на противправното дејствие.

Новиот македонски модел на безбедносна заштита на културното наследство, овде приопштен во рудиментирана форма, како темелна вредност ја подразбира активната соработка со полицијата, јавните обвинителства, царинските органи, инспекциите и другите надлежни органи и служби. Оттаму, неговото заживување во практиката во значајна мера е поврзано со активноста на тие субјекти. Меѓутоа, главниот товар во примената на самиот модел и натаму останува на институциите за заштита на културното наследство. Во тој поглед, допрва се очекуваат солидни резултати. За тоа ќе можеме да зборуваме во некоја друга прилика.